

LIBRIS

We know
books

PROBLEMELE PUBLICE

O perspectivă comunicațională

MĂLINA CIOCEA

comunicare(●)ro

Cuprins

Introducere / 9

I. Problemele sociale: teorii, dezbateri și noi perspective / 17

1. Cum este văzută problema în constructivismul social? / 17
2. Peter Berger și Thomas Luckmann: relația omului cu lumea construită de el însuși / 20
3. Noi fundamente epistemice: subiectivitatea în definirea problemelor sociale / 24
4. „Nu există, și nici nu a existat vreodată, o sociologie a problemelor sociale” / 27
5. Problemele sociale se constituie pe baza unor argumente morale / 31
6. Unde este problema? Lecturi critice ale modelului teoretic al lui Spector și Kitsuse / 33
7. Joseph Gusfield: de la problemele sociale la problemele publice / 44
8. Deciziile retorice în definirea problemei: formularea de revendicări / 26
9. Un salt semnificativ spre dramatizare: arenele publice / 60

II. Sociologia pragmatică a capacității critice: o gramatică a performării / 65

1. O nouă paradigmă pentru investigarea relațiilor de putere / 66
2. Regimurile de justificare: exercitarea operațiunilor critice / 69
3. Capacitatea critică e a actorilor, nu (doar) a sociologilor / 76
4. Reconcilierea între sociologia critică și sociologia pragmatică: oamenii sunt și agenți, și actori / 78

III. Un model praxiologic al arenelor publice: Daniel Cefai / 83

1. O perspectivă dramaturgică și retorică asupra problemelor publice / 83

2. „Nu există probleme publice fără public și nu există public fără probleme publice” / 89

IV. Problematizarea: o strategie de investigație critică / 95

1. Problematizare, relații de putere și relații discursive / 96
2. Înaintea dezbaterii: constituirea problemei pentru public / 101
3. Care este reprezentarea asupra problemei? / 103
4. Practicile discursive nu sunt doar practici lingvistice / 106
5. O înțelegere complexă a spațiului public / 109
6. De ce avem nevoie de problematizare? / 111

V. Paradigma mediatizării: o meta-teorie necesară pentru noul peisaj comunicațional / 117

1. Trei perspective asupra mediatizării / 117
2. Mediatizarea – o mediere de grad secund / 120
3. Disputa în jurul conceptului de mediatizare / 122
4. Culturile mediatizării, modelate de media / 126
5. Figurațiile comunicaționale: un instrument analitic pentru investigarea mediatizării / 128
6. Către o perspectivă constructivistă comunicațională în analiza problemelor publice / 132

VI. Deschideri teoretice în analiza problemelor publice / 135

1. Constructivismul contextual: noi arii empirice / 135
2. Dramatizarea construcției problemei publice / 136
3. Arenele publice se schimbă pentru că sfera publică se schimbă / 137
4. Cum arată piața digitală a problemelor publice? / 140
5. Deliberarea în spațiul public mediatic / 141
6. SKAD, o sinteză pentru viitorul cercetării problemelor publice / 143

VII. Două probleme publice din România contemporană, o abordare comunicațională / 149

1. Problema publică a istoriei perioadei comuniste: cum ne amintim ceea ce nu am trăit? / 150

2. Problema publică a migrației pentru muncă / 154
- 2.1. *Articularea discursivă a transnaționalismului* / 155
 - 2.2. *Discursul media asupra migrației* / 156
 - 2.3. *Construcția contrapublicurilor în media diasporică* / 159
- Concluzii* / 161
- Mulțumiri* / 163
- Bibliografie* / 165

I

Problemele sociale:
teorii, dezbateri și noi perspective1. Cum este văzută problema în
constructivismul social¹?

În istoria conceptului de problemă socială sunt mai multe momente de cotitură care introduc noi perspective epistemice, adaugă înțelesuri și deschid domenii de investigație. Fundamentele conceptului de problemă socială sunt cele din sociologia clasică a devianței. E o problemă socială cea care afectează buna funcționare a societății și reprezintă un pericol pentru indivizi, comunități și instituții. Problema socială este o disfuncționalitate care poate fi corectată prin instrumente de intervenție dezvoltate de societate pe baza normelor și valorilor care au importanță pentru respectiva comunitate. Procesul de recunoaștere, numire și rezolvare a problemei sociale reprezintă o legitimare a acestor norme și valori.

¹ O precizare terminologică: deși termenul „constructivism” este folosit în română (și nu numai) pentru a desemna inclusiv școala constructivismului social, traducerea corectă a lui *social constructionism* ar fi „construcționism social”. Vivien Burr, în cartea sa, *Social Constructionism* (2015), face arheologia conceptului de constructivism la Piaget, la Bruner și la Gregory și arată că în scrierile contemporane constructivismul este folosit pentru a desemna perspectivele teoretice care susțin că individul este cel care își construiește activ lumea. Dacă fiecare persoană percepe diferit lumea și derivă sensuri diferite din evenimente, înseamnă că nu există o realitate obiectivă în afara individului și a lumilor pe care acesta le creează. Până aici, această psihologie de tip constructivist este înrudită cu perspectiva construcționismului social. Burr adaugă: „Diferența esențială dintre aceste orientări ale constructivismului și construcționismul social merge în două direcții: măsura în care individul este văzut ca un agent

Ce sunt și ce nu sunt problemele sociale? În primul rând, nu sunt o categorie stabilă – se schimbă nu doar ceea ce o societate ia la un moment dat drept o problemă, ci și definițiile asupra problemei; problemele sociale ating situații controversate, prin urmare ele înglobează dezacorduri (asupra felului de a privi lumea, asupra modalității de rezolvare a unei probleme etc.); problemele sociale nu privesc doar niște circumstanțe anume (de pildă, criminalitatea), ci și oamenii implicați în respectivele circumstanțe; problemele sociale aparțin unui timp și unui loc anume (Loseke, 2017, pp. 4-5). Aceste caracteristici ale problemelor arată că problemele sociale sunt în egală măsură despre condiții obiective (ele sunt răspândite și au implicații asupra unei comunități) și despre definiții subiective (ele sunt o problemă pentru o anumită comunitate care face o evaluare morală asupra unei situații; ele nu există, practic, în afara acestor definiții; cei care identifică problemele cred, în egală măsură, că ele pot fi schimbate printr-o formă de acțiune).

Odată cu cartea lui Berger și Luckmann, *The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge*, din 1966, se conturează o schimbare de paradigmă despre problemele sociale. Aproape două decenii mai târziu, Lawrence Hazelrigg chiar numește cartea lui Berger și Luckmann ca fiind ilustrativă pentru un constructivism popular (Hazelrigg, 1985).

care are control asupra acestui proces de construcție [individul este angajat activ în crearea propriei lumi], și măsura în care construcțiile noastre sunt produsul forțelor sociale, fie ele structurale sau interacționale” (Burr, 2015, p. 22). Distincția este folosită și de Bacchi, 2015a, pentru a clarifica rolul agenților în problematizare: analiștii din orientarea interpretativă sunt constructiviști, în sensul în care actorii dau formă problematizărilor în procesul de construire a politicilor publice, pe când analiștii din tradiția poststructuralistă în linia lui Foucault, construcționiști, examinează logica după care se structurează problematizările din politici. Aceste problematizări au implicații politice, ele structurează viața politică. Și Berger și Luckmann, și Spector și Kitsuse, folosesc mai degrabă *constructionist/constructionism* (așadar, construcționist/construcționism), dar la autorii mai noi (vezi Couldry și Hepp), termenii se folosesc interșanjabil cu *constructivist/constructivism* (constructivist/constructivism). Cum distincția conceptuală din sociologia educației și din domeniul științelor politice s-a pierdut în literatura dedicată problemelor publice, am ales termenul cel mai des folosit în limba română, constructivism social, în special pentru a face lectura mai ușoară.

Dacă realitatea este construită social, atunci tot ceea ce știm despre obiectul cunoașterii trebuie regândit – inclusiv despre existența unei realități obiective, dincolo de ceea ce o anumită societate poate gândi despre respectiva realitate la un moment dat. Aici este începutul unei dezbateri despre condițiile obiective care pot deveni probleme sociale, dezbateri care a desprins înțelegerea problemelor sociale de paradigma clasică a devianței, a permis introducerea unor idei ca: reificarea realității sociale, legitimarea problemei, strategii de acțiune publică pentru abordarea problemei și, mai ales, a adăugat dimensiunea retorică, dimensiunea publică și dimensiunea comunicațională la definiția problemelor sociale.

„Perspectiva constructivismului social a fost dezvoltarea cea mai controversată – dacă nu cea mai influentă – în teoria problemelor sociale în ultimii douăzeci și cinci de ani” (Miller și Holstein, 2017c [1993], p. 5), spuneau Gale Miller și James Holstein în 1993, când scriu două cărți fundamentale pentru progresul dezbaterii despre problemele sociale: cea citată aici, *Reconsidering Social Constructionism. Debates in Social Problems Theory*, și *Constructionist Controversies. Issues in Social Problems Theory* (Miller și Holstein, 2017a [1993]). Cele două volume adună numele mari ale domeniului (Peter Ibarra, John Kitsuse, Joel Best, Donileen Loseke, Joseph Schneider, Stephen Pfohl, Lawrence Hazelrigg), fixează momentele importante ale dezbaterii, descriu inovațiile conceptuale și metodologice și ridică problema controverselor iscate de perspectiva constructivismului social.

Constructivismul social are câteva trăsături distinctive. În primul rând, dezvoltă o perspectivă critică asupra cunoașterii luate ca atare. Spre deosebire de pozitivism și empirism, cunoașterea nu vine din observarea obiectivă a lumii. Constructivismul social neagă existența unor categorii predefinite în lumea reală. Categoriile și conceptele pe care le folosim pentru a înțelege lumea sunt, în schimb, construite într-un mod particular, dat de specificitatea istorică și culturală a unei comunități. Aceste versiuni de cunoaștere impregnate de specificitate se construiesc prin interacțiunile zilnice dintre oameni, care devin obiect de studiu pentru constructiviști. Construcția socială a diverselor evenimente duce

spre forme de acțiune socială. Perspectiva asupra lumii ca un produs al proceselor sociale exclude existența unei lumi date aprioric, a unei realități obiective. Prin urmare, nu există nici fapte obiective.

Cadrele conceptuale și categoriile cu care operăm în înțelegerea lumii nu sunt reinventate cu fiecare nou membru al comunității, ci sunt achiziționate odată cu limbajul (și reproduse prin limbă în interacțiunea zilnică). Folosirea limbii este o formă de acțiune. De altfel, rolul performativ al limbii este studiat de constructiviști în egală măsură cu practicile sociale (Burr, 2015, pp. 1-14).

Burr distinge între două curente în interiorul constructivismului social. Micro-constructivismul social este interesat de „micro structurile folosirii limbii în interacțiune”, iar macro-constructivismul se orientează asupra „rolului mai multor structuri macro lingvistice și sociale în cadrarea vieții noastre sociale și psihologice” (Burr, 2015, p. 24). Ca ilustrare, Burr folosește exemplul psihologiei discursive pentru nivelul micro, și exemplul analizei foucauldienne a discursului pentru nivelul macro. La nivel micro, construcția socială are loc în discursul oamenilor aflați în interacțiune. La nivel macro, puterea constructivă a limbii e legată de structurile sociale, relațiile sociale și practicile instituționalizate. La nivel macro, problema existenței unei realități tari, dincolo de discurs, se pune în legătură cu „natura problematică a moralității și acțiunii politice care derivă dintr-o poziție relativistă” (Burr, 2015, p. 27). Problematika agentivității individului este și ea abordată diferit: la nivel micro, individul este un agent care construiește lumi în interacțiuni sociale; la nivel macro, individul nu este subiect, ci un rezultat al structurilor discursive și societale.

2. Peter Berger și Thomas Luckmann: relația omului cu lumea construită de el însuși

Contribuția fundamentală la această nouă sociologie a cunoașterii este cea a lui Peter Berger și Thomas Luckmann, care vine în continuarea paradigmei interacționismului simbolic dezvoltată de

Mead în anii '30 și de Blumer în anii '60 la Universitatea din Chicago. Interacționismul simbolic susține că interacțiunea socială duce la construirea identității.

În continuarea acestor idei, intenția tratatului lui Berger și Luckmann este să arate că sociologia cunoașterii trebuie să analizeze procesul prin care realitatea este construită social (Berger și Luckmann, 1991 [1966], pp. 13-15). O sociologie a cunoașterii nu stabilește ce este valid sau nu în cunoașterea produsă de o societate, ci caută să înțeleagă cum este construită această cunoaștere.

Preocuparea pentru o antropologie filosofică care să tranșeze relativitatea punctelor de vedere dependente de un anumit context istoric sau social are rădăcinile în opera lui Max Scheler, care pune bazele ideii că sociologia cunoașterii urmărește felul în care contextul social determină felul în care o societate gândește despre ea însăși. Pentru Scheler, cunoașterea este anterioară experienței individuale și este cea care structurează sensurile cu care operează individul. Acest „ordin de înțeles”, numit de Scheler „perspectiva relativ-naturală asupra lumii” / *relativnaturalische Weltanschauung*, este dependent de un context social și istoric, iar Berger și Luckmann rețin această idee.

Karl Mannheim arată că nu există cunoaștere decât dintr-o anumită perspectivă, ceea ce consolidează două idei: că această cunoaștere nu există în mod obiectiv în afara procesului de cunoaștere însuși, și că cel care o investighează o va face de pe o poziție anume, dată de contextul social și istoric. Mannheim ajunge la conceptul de relaționism lărgind teoria privitoare la ideologie, văzută ca o problemă epistemică și nu politică. Cunoașterea depinde de contextul social, și acest context social are trăsături ideologice.

Pentru Berger și Luckmann acestea sunt preocupări mai degrabă epistemice și metodologice, prin urmare filosofice, pe când întreprinderea lor ține de teoria socială. Sociologia cunoașterii trebuie să discute cunoașterea „obișnuită” din societate, și nu marile idei (Berger și Luckmann, 1991 [1966], pp. 26-27). Întrebarea fundamentală a acestei teorii a cunoașterii este: „Cum este posibil ca înțelesurile subiective să devină realități factuale obiective?” (Berger și Luckmann, 1991 [1966], p. 30). De ce un anumit fel de

a fi și de a acționa al societății duce la o anumită realitate? Așadar, cum se ajunge de la gândire la lucruri?

Viața zilnică este posibilă datorită obiectivării, definită drept „procesul prin care produsele externalizate ale activității umane capătă caracterul obiectivității” (Berger și Luckmann, 1991 [1966], p. 78). Un caz de obiectivare este semnificarea: atribuirea de înțelesuri subiective.

Cunoașterea nu există undeva în afara societății, ea depinde de indivizii care posedă acea cunoaștere și de felul în care ea este distribuită social. Chiar înțelegerea felului în care se produce această distribuție este tot o formă de cunoaștere. Această înțelegere a cunoașterii drept cunoaștere produsă de indivizi ar putea duce la o relativizare extremă a sensurilor dintr-o societate. De aceea Berger și Luckman introduc conceptul de instituționalizare (a sensurilor, dar și a tipurilor de indivizi și a tipurilor de cunoaștere produse de aceștia): „Instituționalizarea are loc de fiecare dată când tipuri de actori produc o tipizare reciprocă a acțiunilor devenite previzibile prin repetiție” (Berger și Luckmann, 1991 [1966], p. 72). Această tipizare este o instituție. Tipizarea are loc și la nivelul acțiunilor indivizilor, și la nivelul actorilor înșiși (o acțiune de tip x va fi îndeplinită de un actor de tip x). Aceste procese de tipizare sunt împărtășite de membrii comunității. Obiectivitatea instituțiilor este și ea construită de oamenii din respectiva societate, nu este un dat. „Lumea instituțională este activitate umană obiectivată” (Berger și Luckmann, 1991 [1966], p. 78). Dacă obiectivarea reprezintă procesul de externalizare prin care omul acționează asupra societății, internalizarea e procesul reciproc prin care omul devine conștient de această societate obiectivată.

Prin urmare, înțelegerea unei ordini instituționale va trebui să cuprindă și o analiză a cunoașterii despre acea ordine produsă în societate. Autorii afirmă că această cunoaștere despre ordinea instituțională vine înaintea teoriei și „[e]ste suma a ceea ce «știe toată lumea» despre lumea socială, un ansamblu de maxime, moravuri, mostre proverbiale de înțelepciune, valori și credințe, mituri” (Berger și Luckmann, 1991 [1966], p. 83). Cunoașterea actuală oferă un cadru de referință și pentru cunoașterea viitoare.

Cunoașterea, pe de o parte, duce la obiectivarea lumii, și, pe de alta, este internalizată drept adevăr în cursul socializării. Cunoașterea înseamnă înțelegere a realității sociale, dar și producere a acestei realități.

Actorii performează roluri în instituții, ca urmare a procesului de obiectivare. Actorii sunt cei care mediază înțelegerea normelor și valorilor după care se conduce o instituție anume. Așa cum, în perspectiva introdusă de Berger și Luckmann, societatea există doar în măsura în care individul devine conștient de ea, iar această conștientizare e determinată social, tot așa „pe de o parte, ordinea instituțională este reală doar în măsura în care se realizează în roluri performate și, pe de alta, rolurile sunt reprezentative pentru o ordine instituțională care le definește caracterul (inclusiv segmentele de cunoaștere) și de la care își derivă simțul obiectiv” (Berger și Luckmann, 1991 [1966], p. 96).

Legat de problema obiectivării ordinii instituționale, Berger și Luckmann discută problema reificării realității sociale, adică înțelegerea ordinii instituționale drept realitate factuală independentă de oameni. Pentru a explica cum ordinea instituțională se transmite la noile generații (care nu au nici amintiri legate de instituții, și nici nu au trecut prin procesele repetitive prin care funcționarea acestor instituții devine predictibilă), Berger și Luckmann introduc conceptul de legitimare. Legitimarea, care implică interpretări cognitive și normative, se produce simultan cu socializarea în ordinea instituțională. Legitimarea implică interpretări cognitive în sensul în care conferă validitate cognitivă sensurilor obiectivate în ordinea instituțională; elementul normativ intervine atunci când ordinea instituțională este orientată către acțiune. Aceste două dimensiuni, cognitivă și normativă, subliniază că legitimarea ține atât de cunoaștere, cât și de valori. Individii acceptă ordinea instituțională pentru că ea este parte din cunoașterea pe care o au despre societate. Odată cu procesul de obiectivare a instituțiilor, apar și mecanismele de control social (de pildă: disciplinarea).

Care este rolul limbii în procesul de legitimare? Pentru autori, „[I]imba oferă suprapunerea fundamentală a logicii peste lumea socială obiectivată. Edificiul legitimărilor este construit pe limbă și

folosește limba drept instrumentul său principal” (Berger și Luckmann, 1991 [1966], p. 82). Autorii chiar susțin că sociologia cunoașterii presupune o sociologie a limbii, care se poate folosi de conceptele de obiectivare, instituționalizare și legitimare.

3. Noi fundamente epistemice: subiectivitatea în definirea problemelor sociale

Odată cu articolul lui Herbert Blumer din 1971, *Social problems as collective behaviour*, se intră în epoca perspectivelor subiective asupra problemelor publice. Blumer e cel care desprinde analiza problemelor sociale de analiza condițiilor obiective. Problemele sociale nu există independent, în condițiile obiective, ci sunt „prodate ale unui proces de definire colectivă”, care determină „în ce măsură problemele sociale vor apărea, vor fi legitimate, felul în care vor căpăta formă în discuție, felul în care vor fi abordate în politica oficială și felul în care vor fi reconstituite prin aplicarea planului de acțiune” (Blumer, 1971, p. 298).

Prin aceste afirmații, Blumer răstoarnă premisa studiului sociologic al problemelor sociale, și anume că acestea ar avea o natură obiectivă și identificarea cauzelor ar duce la soluționarea problemelor. Problema socială nu înseamnă disfuncție, patologie, dezorganizare, devianță, tensiune structurală. Aceste concepte clasice nu ajută la identificarea problemelor sociale și nici nu explică de ce nu toate disfuncțiile ajung să fie desemnate drept probleme sociale. Este prima asumție contrazisă de Blumer, și anume că teoria și cunoașterea sociologică permit identificarea problemelor sociale. Blumer susține că procesul de desemnare nu îi aparține sociologului, ci societății. Atenția publică se concentrează asupra unor anumite probleme și ignoră altele, iar sociologul doar urmărește acele probleme sociale care au fost deja identificate de public.

O a doua asumție față de care Blumer se angajează critic este că problemele sociale există sub forma unor condiții obiective în societate. Blumer afirmă că problemele sociale iau naștere printr-un

proces de definire colectivă: „Definiția dată de societate, și nu constituirea obiectivă a unei condiții sociale date determină dacă acea condiție există ca problemă socială. Definiția dată de societate este cea care dă natura problemei sociale, desemnează felul în care trebuie abordată, și configurează ce e de făcut în privința sa” (Blumer, 1971, p. 300).

A treia asumție contrazisă de Blumer este că analiza sociologică asupra constituirii obiective a problemei sociale oferă o cale către soluționarea problemei. Dimpotrivă, susține Blumer, „[o] problemă socială este întotdeauna un punct focal în care operează interese, intenții și obiective divergente și aflate în conflict. Interacțiunea dintre aceste interese și obiective constituie felul în care societatea se ocupă de oricare din problemele sale sociale” (Blumer, 1971, p. 301).

Câteva idei merită reținute de aici: în primul rând, faptul că Blumer continuă firul demonstrației lui Berger și Luckmann în privința unei noi sociologii, pe noi fundamente epistemice. După Blumer, fiecare analist al problemelor sociale din curentul constructivismului insistă asupra acestei schimbări de optică în analiza problemelor sociale, emancipate de condițiile obiective de producere. Mai târziu, Steve Woolgar și Dorothy Pawluch vorbesc chiar de „fortarea limitelor ontologice”. Discuția inițiată de Berger și Luckmann și continuată de Blumer, Spector și Kitsuse, Schneider, Pfohl, Hazelrigg și alții nu este doar o discuție despre rolul sociologului și instrumentele pe care acesta le are la îndemână. Este o nouă epistemologie, prin faptul că pune în discuție, în primul rând, felul în care se produce cunoașterea în societate; în al doilea rând, pentru că introduce dimensiunea subiectivă în definirea problemelor sociale; în al treilea rând, pentru că recuperează rolul publicului în definirea problemei; și, cel mai important pentru discuția din această carte, introduce dimensiunea comunicațională în viața problemelor sociale.

Cu argumentele sale împotriva celei de-a doua și celei de-a treia asumții, Blumer recunoaște rolul dezbaterii atât în izolarea problemei (din multitudinea de disfuncționalități prezente la un moment dat în viața unei societăți), cât și în definirea sa (iar această definire